

Teresa MITURA, Małgorzata BUCZEK-KOWALIK

Uniwersytet Rzeszowski
Wydział Wychowania Fizycznego
Rzeszów, Polska
e-mail: miturat@wp.pl, malgorzatabuczek1@wp.pl

SACRUM W OFERCIE EKOMUZEUM „TRZY KULTURY” W BIESZCZADACH

THE SACRED OFFERED BY “THE THREE CULTURES” ECOMUSEUM IN BIESZCZADY REGION

Słowa kluczowe: sacrum, wielokulturowość, ekomuzeum, Bieszczady
Key words: *sacred, multiculturalism, ecomuseum, Bieszczady region*

Streszczenie

Koncepcja ekomuzeologii rozwinęła się we Francji w latach 60 XX w., a jej celem było poznanie i ochrona krajobrazu jako całości.

W Polsce pierwsze ekomuzea pojawiły się pod koniec lat 90.XX w., a obecnie idea ta jest coraz powszechniej wykorzystywana. W Bieszczadach utworzonych zostało kilka ekomuzeów, a kolejne są w fazie opracowań. Najbardziej znane to ekomuzea: *Hołe, W krainie Bobrów, W Krainie Bojków oraz Trzy Kultury*.

Elementem wyróżniającym opisywanego ekomuzeum *Trzy Kultury* jest wielokulturowość odnosząca się do czasów przed II wojną światową, kiedy Bieszczady zamieszkiwane były przez Polaków, Ukraińców i Żydów. Na 13 kilometrowej trasie zaprezentowane zostały walory dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, wśród których na uwagę zasługują obiekty sakralne rzymskokatolickie, grekokatolickie i judaistyczne, świadczące o wieloreligijności tego obszaru.

Abstract

The concept of ecomuseology was developed in France in the 60s of the 20th century and aimed at presenting a holistic model of the landscape.

*In Poland, first attempts at creating ecomuseums were made at the end of the 90s of the 20th century, and at present, the idea is increasingly implemented. In Bieszczady region, there were build several ecomuseums and establishing the next ones is at the stage of analysis. The most renowned are the ecomuseums *Hołe, W krainie Bobrów, W krainie Bojków and Trzy Kultury*.*

*What distinguishes the *Trzy Kultury* ecomuseum in question is the multiculturalism referring back to pre-World War Two times when Bieszczady region was inhabited by Poles, Ukrainians and Jews. A thirteen kilometre long trail provides the natural and cultural heritage values, among which noteworthy are sacred buildings of Roman catholic, Greek catholic and Judaic Rites which testify to the co-occurrence in this area of the representatives of different denominations.*

WPROWADZENIE

Lutowiska to siedziba jednej z największych, a jednocześnie najsłabiej zaludnionych gmin w Polsce. Leżą w Bieszczadach, w południowo-wschodniej części kraju. To obszar o wyjątkowych walorach zarówno przyrodniczych jak i kulturowych. W ostatnich latach dzięki rozwojowi ekomuzeologii na obszarze miejscowości powstało tzw. „muzeum bez murów” – „Trzy Kultury”, które prezentuje unikatowe miejsca związane z przeszłością tego regionu. Istotną rolę w jego ofercie odgrywają obiekty sakralne (kościół rzymskokatolicki, ruiny synagogi, cerkwisko i trzy cmentarze) nawiązujące do bogatej, ale i burzliwej historii nie tylko Lutowisk, ale i całych Bieszczadów. Do II wojny światowej był to obszar, na którym zgodnie koegzystowali przedstawiciele różnych narodowości i różnych wyznań (rzymskokatolicy, grekokatolicy oraz Żydzi). Eksterminacja Żydów podczas II wojny światowej, działalność UPA oraz akcja Wisła sprawiły, że wielokulturowość Lutowisk przestała istnieć, zniszczono większość obiektów kultury materialnej, zarówno świeckiej, jak i sakralnej.

Celem artykułu jest prezentacja różnorodności religijnej zapisanej w krajobrazie kulturowym Lutowisk w postaci obiektów sakralnych na obszarze ekomuzeum „Trzy Kultury”. Nielicznie już zachowane obiekty stanowiąc swoiste relikty świadczą o interkulturowości regionu. Tym bardziej ich wysoka wartość wymaga upowszechnienia.

POJĘCIE EKOMUZUEM

Pierwsze próby tworzenia ekomuzeów pojawiły się we Francji pod koniec lat 60 XX w. i były ściśle związane z tworzeniem regionalnego systemu parków naturalnych (Davis, 2005). Etymologia terminu ekomuzeum pochodzi od dwóch greckich słów: „oikos”, które oznacza „dom” rozumiany jako środowisko, a odpowiadający dzisiejszemu pojęciu „mała ojczyzna” i „museion”, jako zbiór rzeczy, kolekcja. W połączeniu daje to zbiór rzeczy materialnych i niematerialnych związanych z miejscem pochodzenia i życia określonej grupy ludzi, czyli muzeum „małej ojczyzny” (<http://www.ekomuzea.pl/pl/co-to-jest-ekomuzeum>).

Do literatury termin ekomuzeum wprowadził w 1971 r. Huges de Varine. Wielkim propagatorem ekomuzeologii był także Georges Henri Riviere. Według tych autorów ekomuzeum to rodzaj „muzeum bez murów”. Różnicę pomiędzy tradycyjnym muzeum a ekomuzeum prezentuje Rivard (1988) i Davis (2005):

- Muzeum = budynek + dziedzictwo + zbiory muzealne + personel + odwiedzający;
- Ekomuzeum = obszar + dziedzictwo + pamięć + mieszkańcy.

Ważną cechą ekomuzeów jest prezentowanie przyrody, kultury i historii w miejscu ich występowania. Ekomuzea powstają by chronić budynki, zabytki i inne obiekty historyczne oraz przyrodnicze. Istotną rolę w działalności takich jednostek odgrywają lokalne społeczności, które inicjują powstanie ekomuzeów, ponoszą

odpowiedzialność za interpretację lokalnego dziedzictwa, dbają o zachowanie lokalnej tożsamości, krajobrazu kulturowego i przyrodniczego.

Według G. Corsane, P. Davisa i in. (2007), P. Davisa (2009), do najważniejszych cech ekomuzeów należą:

- prezentacja krajobrazu kulturowego „in situ”,
- angażowanie odwiedzających,
- stanowienie podstawy współpracy pomiędzy samorządami lokalnymi i innymi organizacjami,
- pomoc w pokazywaniu i prezentacji tożsamości ludności lokalnej,
- wspieranie i propagowanie turystyki kulturowej,
- współpraca z lokalnymi artystami,
- wspieranie badań dotyczących związków między kulturą a przyrodą,
- osiąganie korzyści materialnych i niematerialnych przez ludność miejscową.

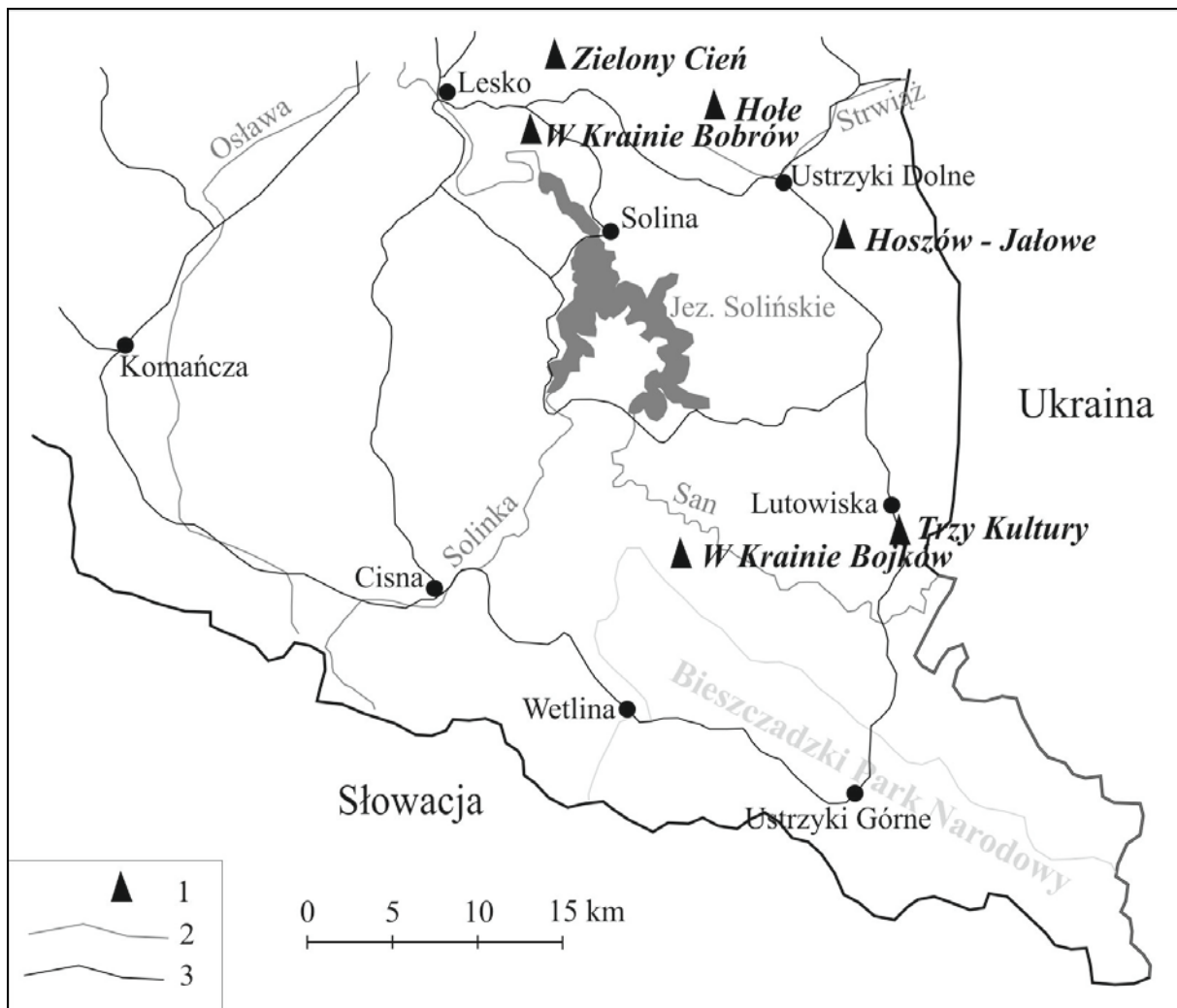
Obecnie idea ekomuzeologii dynamicznie rozwija się we Francji, Włoszech, krajach Skandynawskich, a także w Europie Środkowej (Polska, Węgry, Czechy, Słowacja). Organizacją, która koordynuje prace dotyczące powstania nowych jednostek, zajmuje się wymianą doświadczeń, przygotowuje dokumenty jest Europejska Sieć Ekomuzeów utworzona w Włoszech. Poza Europą ekomuzea powstają m.in. w Japonii, Chinach oraz w Brazylii.

EKOMUZEA W BIESZCZADACH

W Polsce, od 2000 r., popularyzowaniem idei ekomuzeów zajmuje się Fundacja „Partnerstwo dla Środowiska”. Celem Programu Ekomuzea w Polsce jest wsparcie tworzenia lokalnych i regionalnych ekomuzeów, które służą ochronie, zachowaniu i żywej prezentacji dziedzictwa oraz kreowaniu kompleksowego produktu turystycznego. Program obejmuje m.in. pomoc merytoryczną, doradztwo, szkolenia, wsparcie finansowe na zasadach konkursu. Nowe ekomuzea tworzone są najczęściej wzdłuż Zielonych Szlaków – Greenways. Taka forma promocji rozwinęła się przede wszystkim na Dolnym Śląsku, w Małopolsce i na Podkarpaciu. (<http://www.ekomuzea.pl/pl/program-ekomuzea-w-polsce>).

Ze względu na unikatowe walory przyrodnicze i kulturowe, zaangażowanie ludności lokalnej, idea tworzenia ekomuzeów szczególnie przyjęła się w Bieszczadach. W 2010 r. działało w tym regionie 6 ekomuzeów, a kolejnych kilka było w fazie projektowej (ryc. 1). Do funkcjonujących „muzeów bez murów” należały:

- Ekomuzeum „W krainie Bojków” w Zatwarnicy – główną atrakcją jest tradycyjna chata bojkowska, która stała się centrum życia kulturalnego ludności miejscowej i turystów,
- Ekomuzeum „Hołe” w Dźwiniaczu Dolnym – obejmuje 6 miejscowości połączonych ścieżką historyczno – przyrodniczą. Atrakcją ekomuzeum są okazałe cisy, jedna z najstarszych na świecie kopalni ropy naftowej oraz warsztaty tradycyjnego wypieku chleba,



Ryc. 1. Ekomuzea w Bieszczadach: 1 – Ekomuzea, 2 – wody, 3 – drogi.

Fig. 1. Ecomuseums in Bieszczady region: 1 – Ecomuseums, 2 – water, 3 – roads.

- Ekomuzeum „W Krainie Bobrów” w Kotlinie Uherczańskiej – obejmuje 4 miejscowości połączone gęstą siecią szlaków pieszych, rowerowych, konnych i narciarskich. Poza walorami przyrodniczymi tj. ściana skalna w Myczkowcach, Kamień Orelecki, kamieniołom na wzgórzu Koziniec do osobliwości tego obszaru należą m.in. zapora w Myczkowcach, pomnik Tołhaja oraz Centrum Kultury Ekumenicznej „Caritas” w Myczkowcach z makietami obiektów sakralnych i Ogrodem Biblijnym,
- Ekomuzeum „Zielony Cień im. Marii Czerkawskiej” w Rudence – poświęcone Marii Czerkawskiej, urodzonej w Bezmiechowej Górnej poetce i autorce książek dla dzieci. W miejscowości działa izba pamięci, w której odbywają się wieczorki poetyckie, stara kuźnia, drewniana cerkiew pw. Soboru Matki Bożej. Na wzgórzu Kamionka w Bezmiechowej Górnej funkcjonuje szybowisko należące do Politechniki Rzeszowskiej,
- Ekomuzeum „Hoszów – Jałowe” – obejmuje ścieżkę historyczną „Tropiciele zaginionych śladów” utworzoną pomiędzy miejscowościami Hoszów i Jałowe. Na 19

tablicach informacyjnych zaprezentowano burzliwą historię regionu od czasów konfederacji barskiej po akcje przesiedleńcze z XX w.,

- Ekomuzeum „Trzy Kultury” w Lutowiskach – pierwsze bieszczadzkie ekomuzeum. Na oznakowanej ścieżce historyczno – przyrodniczej ustawiono 17 tablic informacyjnych prezentujących najciekawsze atrakcje przyrodnicze, kulturowe i historyczne mówiące o czasach, kiedy Lutowiska zamieszkiwane były przez Polaków, Ukraińców i Żydów (Ekomuzea na Podkarpaciu, 2010).

LUTOWISKA – HISTORIA, MIESZKAŃCY I ICH KULTURA

Lutowiska założono na prawie wołoskim w rozległych dobrach sobieńskich, należących do Kmitów. W XVII w. miejscowość była własnością rodu Polańskich i stanowiła centrum niewielkiego klucza składającego się z wsi: Skorodne, Rosochate, Serecznie Małe i Polańczyk. O dynamicznym rozwoju Lutowisk decydowało dogodne położenie na skrzyżowaniu szlaków handlowych. Jeden z nich wiódł z Sanoka przez Lutowiska, Komarniki ku Przełęczy Tucholskiej aż do Siedmiogrodu, drugi z Przemyśla przez Przełęcz Beskid do Użgorodu (Doliwa, 2009). Na początku XVIII w. wieś otrzymała prawa miejskie i możliwość organizowania 10 jarmarków rocznie, które szybko zyskały sławę w całej środkowej Europie (Orłowski, Tarnowski, 2008).

Osadnictwo ludności żydowskiej w miasteczku datuje się na połowę XVIII w. W XIX w. Lutowiska stały się największym w Bieszczadach skupiskiem Żydów, którzy zdominowali tutejszy handel. W 1884 r. w Lutowiskach mieszkało 1309 wyznawców religii mojżeszowej, co stanowiło 70% ludności miasteczka (tab. 1). Należały do nich m.in. trzy gospody, wyszynki wina, trzy garkuchnie (Potocki, 2007). Od końca XIX w. do II wojny światowej majątek Lutowisk był w posiadaniu rodziny Mendla Randa (Bieszczady. Przewodnik..., 2006). Duży spadek liczby ludności żydowskiej nastąpił w czasie pierwszej wojny światowej. W roku 1913 w miasteczku żyło 1783 Żydów, a po 1921 już tylko 1242, co stanowiło i tak ponad 57% ogółu mieszkańców (tab. 1) (Potocki, 2007).

W 1913 r. Lutowiska miały powierzchnię 1500 ha i liczyły ponad 3000 mieszkańców. Istniała tutaj czytelnia im. Kaczkowskiego, Spółka dla Gospodarstwa i Handlu, filia Towarzystwa „Silskij Hospodar” (Bieszczady. Słownik..., 1995). Prawa miejskie Lutowiska utraciły w 1919 r., jednak mimo tego do II wojny światowej stanowiły ważny ośrodek handlu i administracji. W miasteczku funkcjonowały trzy targowice, sąd, poczta, urząd podatkowy, posterunek policji. W okresie międzywojennym Lutowiska stały się także siedzibą dekanatu greckokatolickiego obejmującego 17 parafii (Bieszczady. Słownik..., 1995). Po reformie administracyjnej w 1934 r. Lutowiska zostały siedzibą nowej jednostki administracyjnej – gminy zbiorowej obejmującej miejscowości: Krywkę, Lutowiska, Skorodne, Smolnik i Żurawin. Gmina wchodziła w skład województwa lwowskiego i powiatu leskiego.

Tab. 1. Struktura wyznaniowa ludności w Lutowiskach w latach 1884-1971**Tab. 1.** Religious structure of the Lutowiska population in 1884-1971

Rok Year	Liczba mieszkańców/ Number of people	Grekokatolicy/ Greek catholic	%	Rzymskokatolicy/ Roman catholic	%	Żydzi/ Judaic Rites	%
1884	1849	510	27,6	30	1,6	1309	70,8
1904	2427	768	31,6	150	6,2	1509	62,2
1913	3003	1010	33,6	210	6,9	1783	59,4
1921	2173	795	36,6	136	6,3	1242	57,2
1939	ok 3500	b.d	b.d	b.d	b.d	2000	57,1
1943	1225	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d
1971	ok 320	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d

Źródło: Bieszczady. Słownik, 1995.

Source: Bieszczady. Dictionary....., 1995.

Pod koniec września 1939 r. miejscowość zajęły wojska sowieckie, a w czerwcu 1941 r. po napaści na ZSRR, władzę przejęli Niemcy. W czerwcu 1942 r. wojska niemieckie dokonały masakry miejscowych i okolicznych Żydów. Zabito łącznie ponad 650 osób, zniszczono całą drewnianą zabudowę oraz synagogę (Doliwa, 2009, Potocki, 2007). Po 1944 r. Lutowiska znalazły się w granicach ZSRR, a nazwę zmieniono na Szewczenkowo, która utrzymała się do 1957 r. W ramach wymiany granic z 1951 r. Lutowiska i okoliczne tereny powróciły w granice Polski.

Na ziemię tę zaczęli przybywać nowi osadnicy, mieszkańcy Sokala, Zabuża, Nowego Dworu, Krystynopola. W latach 50. XX w. wybudowano urząd gminy, strażnicę WOP, szkołę i pocztę. W tym czasie powstało również Państwowe Gospodarstwo Rolne. Dalszy rozwój miejscowości przypadał na lata 60. XX w. Okres ten związany był m.in. z elektryfikacją, powstaniem ośrodka zdrowia, apteki, restauracji, sklepów wielobranżowych. Obecnie Lutowiska liczą 745 mieszkańców i są obszarowo największą, a jednocześnie najślabiej zaludnioną gminą w Polsce.

OFERTA EKOMUZEUM „TRZY KULTURY” W LUTOWISKACH

Ekomuzeum zostało otwarte we wrześniu 2006 r. Obejmuje 13 kilometrową ścieżkę historyczno-przyrodniczą, na której zaprezentowano 17 atrakcji przyrodniczych i kulturowych.

Na specyfikę ekomuzeum – troistość, wskazuje jego nazwa i logo (ryc. 2). Troistość ta jest zauważalna w trójwymiarowej przestrzeni ekomuzeum. Lutowiska otoczone są przez trzy pasma górskie: Połoniny, Otryt oraz Ostry. Na terenie gminy znajduje się trójstyk granic Polski, Słowacji i Ukrainy. I najważniejszy aspekt troistości - kiedyś miasto, obecnie wieś tę zamieszkiwali przedstawiciele trzech nacji oraz trzech religii: polskiej, rusińskiej i żydowskiej. Poza tym ekomuzeum łączy przeszłość, teraźniejszość i przyszłość, a także naturę, człowieka i świat duchowy.

Ekomuzeum „Trzy Kultury” otrzymało certyfikat „Zielony Rower” przyznawany przez Fundację Bieszczadzką Partnerstwo dla Środowiska tym inicjatywom, które przyczyniają się do ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego regionu oraz są zgodne z ideą programu Zielony Rower – Greenway Karpaty Wschodnie, są atrakcjami turystycznymi dostępnymi dla turystów indywidualnych i grupowych oraz są rekomendowane przez Grupę Partnerską „Zielone Bieszczady”. W roku 2006 Ekomuzeum „Trzy Kultury” zostało polskim zwycięzcą Środkowoeuropejskiej Nagrody Dziedzictwa (Heritage Award) mającej na celu wyróżnienie inicjatyw partnerskich, które pokazują, jak łączyć ochronę przyrody z zachowaniem dziedzictwa kulturowego i lokalnej tożsamości (Doliwa, 2009, <http://trzykultury.org/#>).

Do atrakcji leżących na szlaku należą m. in. arboretum przyszkolne, kirkut, cerkwisko i cmentarz greckokatolicki, chyże bojkowski, ruiny synagogi, szkoła polska i żydowska, punkty widokowe, siedliska bieszczadzkich roślin i zwierząt. Ciekawostką ekomuzeum jest przystanek Chreptiów, czyli stacja Małego Rycerza wzniesiona w 1967 r., gdzie rozegrały się niektóre sceny z filmu Jerzego Hoffmana „Pan Wołodyjowski”.

Ofertę ekomuzeum uzupełniają stałe i czasowe ekspozycje, galeria, możliwość udziału w warsztatach rękodzielniczo – artystycznych oraz lokalnych imprezach. Do najważniejszych należą „Targi Końskie” nawiązujące do największych w Europie przedwojennych targów bydła oraz wyścigi psich zaprzęgów „W Krainie Wilka” (<http://greenways.pl/pl/s/ekomuzeum-trzy-kultury-w-lutowiskach/>).

Po ekomuzeum wyznaczono trasy piesze, konne, rowerowe, które można zwiedzać indywidualnie lub z odpowiednio przeszkolonym przewodnikiem.

SACRUM W EKOMUZEUM „TRZY KULTURY”

Nawiązując do bogatej historii lutowisk szczególną rolę w ekomuzeum odgrywają obiekty sakralne trzech obrządków: rzymskokatolickiego, greckokatolickiego i mojżeszowego. Przystanek pierwszy na trasie ekomuzeum to murowany kościół w stylu neogotyckim (fot. 1).

Budowa murowanego kościoła pw. św. Stanisława Biskupa rozpoczęła się w 1911 r. Plany budowy świątyni i powołanie przez społeczność polską Komitetu Budowy Kościoła były wynikiem konfliktów narodowościowych, które zaczęły budzić się w Lutowiskach. Parafię łacińską erygowano w 1913 r. a jej proboszczem został ksiądz Michał Huciński, który cieszył się szacunkiem mieszkańców wszystkich narodowości.



Ryc. 2. Logo ekomuzeum „Trzy Kultury”.
Źródło: www.lutowiska.eu.

Fig. 2. Logo of the ecomuseum
„The Three Cultures’
Source: www.lutowiska.eu.

On też sprawował nadzór nad budową świątyni, którą zakończono w latach 20. XX w. Neogotycki ołtarz główny powstał w Szkole Rzeźbiarskiej Księży Salezjanów w Oświęcimiu. W roku 1938 parafia liczyła 683 wiernych, z czego 185 mieszkało w Lutowiskach. W skład parafii wchodziły ponadto Berehy Górne, Bereżki, Caryńskie, Chmiel, Dwernik, Dydiowa, Hulskie, Krywe, Krywka, Nasiczne, Pszczeliny, Procisne, Ruskie, Skorodne, Smolnik, Stuposiany, Tworylne, Ustrzyki Górne, Wołosate, Zatwarnica, Żurawin. Do 1939 r. kościół został całkowicie wyposażony. Msze w świątyni były odprawiano do 1944 r., do czasu gdy ostatni Polacy opuścili miasteczko. W latach 1944-1951, gdy Lutowiska należały do ZSRR, kościół został całkowicie zdewastowany (zniszczono ołtarz, powyrywano ławki, podłogi, rozkradziono część więzby dachowej, dach podziurawiono kulami). Budynek kościoła wykorzystywany był jako stajnia dla koni. Świątynia ponownie zaczęła służyć wiernym dopiero w 1963 r.



Fot. 1. Kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Lutowiskach.

Photo.1. Church of St Stanisław Biskup in Lutowiska.

Obecnie we wnętrzu kościoła znajdują się pozostałości ołtarza z figurami: św. Stanisława Biskupa, św. Kazimierza oraz św. Jana Kantego. Za kościołem, w latach dwudziestych, założono cmentarz rzymskokatolicki. Najciekawszy nagrobek ozdobiony jest drewnianą rzeźbą, którą Marian Hess (rzeźbiarz z Dwernika) umieścił na grobie swojej babki (Bieszczady. Słownik...,1995).

Kolejne przystanki związane są z kulturą ludności żydowskiej stanowiącej na początku XX w. ponad 57% mieszkańców (tab. 1). Do dzisiaj na terenie Lutowisk zachowały się ruiny synagogi i kirkut (fot. 2).

Synagoga usytuowana była w północnej części ówczesnego miasteczka. W 1852 r. była to budowla murowana, nakryta czterospadowym dachem. Została zniszczona w czasie II wojny światowej. Dzisiaj o licznej społeczności żydowskiej zamieszkującej Lutowiska świadczy kirkut leżący we wschodniej części miejscowości. Jest to drugi, pod względem wielkości, kirkut w Bieszczadach. To niewątpliwe świadectwo dawnej świetności gminy żydowskiej w Lutowiskach. Prace inwentaryzacyjne wykazały, że na cmentarzu zachowało się ponad 1000 macew. Pierwsze płyty postawiono jeszcze w XVIII w. Najstarszy nagrobek, jaki odnaleziono do tej pory, pochodzi z 5 grudnia 1896 r., najmłodszy z 29 lutego 1940 r. Wraz z rozwojem gminy żydowskiej w Lutowiskach, której początki sięgają XVIII w., rozrastał się i cmentarz. Najstarsza jest jego dolna część, „najmłodsze” płyty znajdują się na górze wzniesienia (Bieszczady. Słownik...,1995; Potocki, 2007; Zieliński, 2009).



Fot. 2. Ruiny synagogi i kirkut w Lutowiskach.

Photo 2. Ruins of the synagogue and the Jewish cemetery in Lutowiska.

Pozostałością po ludności greckokatolickiej jest cerkwisko i cmentarz. Data budowy pierwszej cerkwi w Lutowiskach nie jest dokładnie znana. Kolejną, drewnianą zbudowano w 1799 r z fundacji Józefa hr. Górskiego. Cerkiew ta spłonęła w 1896 r. (Kryciński, 2005). W cerkwi, jako jedynej ówczesanej świątyni chrześcijańskiej w Lutowiskach, odprawiano nabożeństwa w dwóch obrządkach: greckokatolickim i prawosławnym. Do pokojowej koegzystencji wyznawców obu wyznań przyczyniła się postać greckokatolickiego proboszcza ks. Josyfa Koteckiego. Nową cerkiew p.w. św. Michała Archanioła wzniesiono w roku 1898. Była to trókopułowa świątynia z transeptem. Pezbitarium i skrzydła transeptu zamknięte były trójbocznie. Całość otaczał wydatny dach okapowy wsparty na ozdobnych rysiach. Blacha kryjąca główną kopułę została pokryta napisami w języku starocerkiewnosłowiańskim. Bryła cerkwi nawiązywała do tradycyjnej architektury ukraińskiej i została zaprojektowana przez architektów ze Lwowa (fot. 3). Świątynię konsekrował w roku 1903 biskup Konstanty Czechowicz. Cerkwi o podobnym charakterze na obszarze Bieszczadów wybudowano co najmniej jeszcze cztery (Beniowa, Bystre, Lipie, Paniszczów). W latach 1945-1951 była użytkowana jako prawosławna, a od 1951 do 1963 r. służyła jako kościół obrządku łacińskiego. Po przeniesieniu się wiernych obrządku rzymskokatolickiego do wyremontowanego kościoła, cerkiew niszczała i w 1980 r. została rozebrana a z tak pozyskanego budulca wzniesiono kościół w Dwerniku. Na jej miejscu postawiono krzyż otoczony lipami (Bieszczady. Słownik..., 1995; Kryciński, 2005).

Na zachód od cerkwi znajdowała się dzwonnica z czterema dzwonami. Została spalona razem z cerkwią w 1896 r., a dzwony spadły na ziemię. Największy z nich, dzwon Urban, został naprawiony przez miejscowego kowala (Kryciński, 2005). Kolejną dzwonnice o konstrukcji zrębowej, wybudowano niedaleko nowej cerkwi. Do dzisiaj zachowała się jedynie betonowa podmurówka. W dzwonnicy wisały dwa dzwony: Iwan (waga 500 kg) oraz Mychajło (waga 150 kg). W 1951 r., kiedy mieszkańcy przygotowywali się do przesiedlenia dzwony zakopano na terenie cmentarza.

Oba ponownie wydobyto w czerwcu 1999 r., kiedy do Lutowisk przyjechała delegacja dawnych mieszkańców (Kryciński, 2005).

Cmentarz greckokatolicki położony jest na południe od cerkwi. Założony na przełomie XVIII i XIX w. Do II wojny światowej użytkowany był przez wyznawców obu wyznań. Zachowały się tutaj nagrobki z inskrypcjami polskimi i ukraińskimi. Najstarsze z nich pochodzą z lat 60. XIX w. Odnowiony i uporządkowany został w roku 1988 (fot. 4). (Bieszczady. Słownik..., 1995).



Fot. 3. Makieta cerkwi z Lutowisk.

Photo 3. Model of the Orthodox church from Lutowiska.



Fot. 4. Cmentarz greckokatolicki w Lutowiskach.

Photo 4. Greek Catholic cemetery in Lutowiska.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Lutowiska to miejscowość położona w Bieszczadach, regionie o bogatej historii, na którym krzyżowały się zwyczaje, religie i kultury. Znajdują się tutaj ślady chrześcijaństwa (rzymskokatolickiego, prawosławnego, greckokatolickiego) jak i judaizmu. Wierni tych obrządków żyli zgodnie obok siebie aż do połowy XX w. Znajdowały się tu cztery świątynie (kościół, cerkiew, dwie synagogi), z których do czasów współczesnych zachował się jedynie murowany kościół i ruiny pozostałych. W czasie II wojny światowej wymordowana została cała ludność żydowska, pozostali mieszkańcy opuścili wieś, dobrowolnie, lub pod przymusem.

II wojna światowa, zmiany przebiegu granic i przesiedlenia spowodowały, że krajobraz kulturowy Lutowisk, podobnie jak i innych wsi bieszczadzkich, utracił swój interkulturowy wymiar.

Twórcom ekomuzeum „Trzy Kultury” przyświecała idea, by aktywnie chronić występujące ślady wielokulturowości regionu oraz wykorzystać lokalne, bogate dziedzictwo historyczno – przyrodnicze do tworzenia produktu ekoturystycznego.

Ekomuzea powstają by prezentować walory przyrodnicze, kulturowe i historię. To równocześnie metoda zachowania i interpretacji dziedzictwa w oryginalnym, autentycznym miejscu występowania. To również sposób na aktywizowanie i integrację społeczeństw lokalnych poprzez wykorzystanie lokalnego potencjału przyrodniczego

i kulturowego. Ekomuzea wpływają ponadto na wzbogacenie oferty edukacyjnej dla dzieci, młodzieży oraz osób dorosłych, zachęcają mieszkańców i przyjezdnych do wnikliwszego poznania treści krajobrazu i uczą poszanowania innych niż własna, kultur, tradycji i religii.

Różnorodność ekomuzeów jest nieograniczona, tak jak dziedzictwo w nich prezentowane, podkreślające wyjątkowość i unikalność każdego regionu. Zwracanie uwagi na tę specyfikę i odmienność regionalną jest szczególnie ważne w czasach postępującej globalizacji komercjalizacji.

LITERATURA

- Bieszczady. Przewodnik dla prawdziwego turysty, 2006: Oficyna Wydawnicza Rewasz, Pruszków.
- Bieszczady. Słownik historyczno-krajoznawczy. Część 1. Gmina Lutowiska, 1995, (red.): S. Kryciński, Wyd. Stanisław Kryciński, Ustrzyki Górne – Warszawa.
- Corsane G, Davis P i in., 2007: Ecomuseum evaluation: experience in Piemonte and Liguria, Italy [w:] International Journal of Heritage Studies, 13, n 2: 101-116.
- Davis P., 2009: Ecomuseums and the representation of place [w:] Rivista Geografica Italiana 116, Pacini Editore SpA: 483-503.
- Davis P., 2005: Places, „cultural touchstones” and the ecomuseum [w:] Heritage, museums and galleries. An Introductory Reader (ed.): G. Corsane, Routledge: 365-376.
- Doliwa J., 2009: Lutowiska [w:] Bieszczady 11/2009. Wyd. Berdo, Sosnowiec: 10-13.
- Ekomuzea na Podkarpaciu. Broszura., 2010, Wyd. Fundacja Bieszczadzka.
- Kryciński S., 2005: Cerkwie w Bieszczadach, Oficyna Wydawnicza Rewasz, Pruszków.
- Orłowski S, Taranowski P., 2008: Na bieszczadzkich obwodnicach. Część 1. Duża obwodnica, Podkarpacki Instytut Książki i Marketingu, Rzeszów.
- Potocki A., 2007: Bieszczadzkie Judaica, Wyd. Carpathia, Rzeszów.
- Zieliński K., 2009: Kirkut w Lutowiskach [w:] Skarby Podkarpackie nr 2 (15)/2009 Wyd. Pro Carpathia, Rzeszów: 16-17.
- <http://greenways.pl/pl/s/ekomuzeum-trzy-kultury-w-lutowiskach>.
- <http://trzykultury.org>.
- <http://www.ekomuzea.pl/pl/program-ekomuzea-w-polsce>.
- <http://www.ekomuzea.pl/pl/co-to-jest-ekomuzeum>.
- www.lutowiska.eu.

Wszystkie zdjęcia: M. Buczek-Kowalik.

All photos: M. Buczek-Kowalik.

Ryc. 1: T. Mitura.

Fig. 1: T. Mitura.